

Agnieszka Cenkier

Szkoła Główna Handlowa w Warszawie
e-mail: acenkier@sgh.waw.pl

FINANSE NOWOCZESNE. WYBÓR REFLEKSJI

MODERN FINANCE. SELECTED ISSUES

DOI: 10.15611/pn.2018.533.05

JEL Classification: G1

Streszczenie: Celem artykułu jest przedstawienie specyfiki finansów nowoczesnych. Zaproponowany autorski zbiór kryteriów posłużył, po pierwsze, do wyodrębnienia w nauce o finansach kategorii „finanse nowoczesne”, po drugie – do naszkicowania ich syntetycznego obrazu. Rozważania prowadzą do sformułowania następującej opinii: wśród cech charakteryzujących finanse nowoczesne występują cechy „nowe”, swoiste atrybuty nowoczesności, stanowiące o odrębności finansów epoki współczesnej na tle wcześniejszych okresów, oraz cechy „stare”, te same od lat, składające się na istotę finansów w długim okresie. Cechy pierwszego rodzaju stanowią przesłankę do używania pojęcia „finanse nowoczesne”, te drugie zaś ukazują, że istota finansów, mimo dokonującego się postępu cywilizacyjnego, w zasadzie nie zmienia się.

Słowa kluczowe: finanse, finanse nowoczesne, istota finansów, specyfika finansów nowoczesnych.

Summary: The aim of the article is to present the specifics of modern finance. The author's proposal of criteria helpful to distinguish the category of modern finance was presented. The consideration leads to the conclusion that the picture of modern finance consists of old, long-standing and new elements, typical of the present times.

Keywords: finance, modern finance, the essence of finance, specifics of modern finance.

1. Wstęp

Finanse to powszechnie i najogólniej nauka o zjawiskach pieniężnych [*The New International Webster's...* 2003]. Słowo „nowoczesny” oznacza natomiast „właściwy nowym czasem; współczesny; teraźniejszy” [*Słownik języka polskiego PWN* 2003]. Finanse nowoczesne można zdefiniować zatem jako zjawiska pieniężne współczesne, teraźniejsze, właściwe obecnym czasem.

Zastosowanie kryterium czasu pozwala wyodrębnić finanse nowoczesne w sposób prosty i jednoznaczny, ale też ogólny, nieukazujący w najmniejszym zakresie złożoności, różnorodności, odmienności czy wręcz wyjątkowości życia gospodarczego i społecznego świata u progu trzeciej dekady XXI wieku.

Zmiany i postęp dokonujące się w świecie wydają się wystarczającym uzasadnieniem dla podjęcia próby sformułowania głębszej refleksji¹ o naturze finansów współczesnych, w wyniku której możliwe staje się zaprezentowanie (zapropionowanie) wizerunku finansów, ukazującego elementy charakterystyki tej dyscypliny nauki w obecnych czasach. Zobrazowanie cech charakteryzujących nowoczesne finanse jest celem niniejszego artykułu. Zastosowana metoda badawcza polega na identyfikacji kategorii „nowoczesne finanse” według autorskiego zbioru kryteriów, wyłonieniu najistotniejszych cech z punktu widzenia poszczególnych kryteriów, a następnie wykorzystaniu wyselekcjonowanych w ten sposób właściwości do przedstawienia syntetycznego obrazu nowoczesnych finansów.

2. Kryteria identyfikacji finansów nowoczesnych

W tabeli 1 przedstawiono kryteria zastosowane w opracowaniu do rozpoznania charakterystyki finansów nowoczesnych.

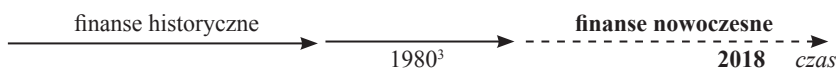
Tabela 1. Kryteria identyfikacji finansów nowoczesnych

Lp.	Kryterium
1	czasu
2	terytorium
3	funkcji finansów
4	przedmiotu
5	podmiotu
6	technologii

Źródło: opracowanie własne.

2.1. Kryterium czasu

Zgodnie z kryterium czasu finanse nowoczesne to, jak już wspomniano, współczesne zjawiska pieniężne, czyli po prostu właściwe nowym czasem². Ich wyodrębnienie nie nastręcza najmniejszych trudności. Zarazem wszystko, co działo się dawniej, nie może być uznane za nowoczesne (zob. rys. 1).

Rys. 1. Era finansów nowoczesnych na mapie czasu

Źródło: opracowanie własne.

¹ Niestety charakter opracowania wyklucza szersze ujęcie przedmiotu rozważań.

² Problematiczne może okazać się wskazanie czasu, który należy uznać za początek epoki finansów współczesnych.

³ Rok 1980 przyjęto w opracowaniu za symboliczny początek ery finansów nowoczesnych ze względu na obserwowane właśnie w latach osiemdziesiątych ubiegłego stulecia nasilenie globalizacji zjawisk finansowych.

2.2. Kryterium terytorium (geograficzne)

Zastosowanie wyznacznika terytorialnego jest związane z oceną zasięgu zjawisk pieniężnych w przestrzeni. Jako że istotną, a w wielu wypadkach fundamentalną, cechą zjawisk gospodarczych w obecnych czasach jest ich globalny charakter, jest to również atrybut zjawisk zachodzących na rynkach finansowych. W wyniku globalizacji bez wątpienia zwiększyła się rozciągłość terytorialna operacji finansowych oraz ich znaczenie, wspierane przez stosowne inicjatywy na poziomie narodowym, w tym np. rozwiązania legislacyjne (zob. tab. 2), co w praktyce m.in. otwiera dostęp do kapitału spoza rynku narodowego coraz większej liczbie podmiotów gospodarczych.

Tabela 2. Zmiany w narodowych regulacjach prawnych w zakresie bezpośrednich inwestycji zagranicznych w latach 1991-2005

Wyszczególnienie	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2002	2003	2004	2005
Liczba państw, które wprowadziły zmiany	35	43	57	49	64	65	76	60	63	69	70	82	102	93
Liczba zmian:														
• wspomagających	80	79	101	108	106	98	135	136	131	147	235	218	234	164
• ograniczających	2	–	1	2	6	16	16	9	9	3	12	24	36	41
• łącznie	82	79	102	110	112	114	151	145	140	150	248	242	270	205

Źródło: dane UNCTAD.

W latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku, na które przypada wyraźne przyspieszenie globalizacji rynków finansowych [Rybiński 2006], udział bezpośrednich inwestycji zagranicznych (BIZ) w światowym PKB zwiększał się, ulegając podwojeniu między rokiem 1980 i rokiem 1994, do 8% światowego PKB [UNCTAD 1996]. Wartość bezpośrednich inwestycji zagranicznych w latach 2015 i 2016 wyniosła odpowiednio 1,76 i 1,75 trylionów dolarów, poniżej rekordowego (przedkryzysowego) roku 2007 (1,83 trylionów dolarów). Wartości przewidywane w prognozie dla lat 2017 i 2018 to odpowiednio 1,8 oraz 1,85 trylionów dolarów [UNCTAD 2017]. Dla porównania: na progu ostatniej dekady ubiegłego wieku było to ok. 1,5 trylionów dolarów [UNCTAD 1991] (zob. tab. 3).

Tabela 3. Bezpośrednie inwestycje zagraniczne na świecie w wybranych latach epoki finansów nowoczesnych w trylionach dolarów

Wyszczególnienie	1989	2000	2007	2015	2016	2017	2018
BIZ	1,50	1,30	1,83	1,76	1,75	1,80	1,85

Źródło: dane UNCTAD.

Obserwowane efekty dokonujących się zmian to wzrost m.in. wartości międzynarodowej wymiany handlowej, międzynarodowych przepływów kapitałowych, inwestycji realizowanych na rynkach międzynarodowych oraz finansowania kapita-

łem pozyskanym poza rynkiem narodowym. Występujące na rynku globalnym przedsiębiorstwa ponadnarodowe mają w swojej strukturze zagraniczne podmioty zależne, które prowadzą działalność na coraz większą skalę (zob. tab. 4).

Tabela 4. Wybrane dane charakteryzujące działalność zagranicznych podmiotów zależnych przedsiębiorstw ponadnarodowych w latach 1990-2016 w bilionach dolarów w cenach bieżących

Wyszczególnienie	1990	2005-2007 średnio	2010	2011	2012	2014	2015	2016
Sprzedaż	5 097	19 973	22 574	24 198	25 980	33 476	36 069	37 570
Produkcja	1 073	4 636	5 735	6 260	6 607	7 355	8 068	8 355
Aktywa	4 595	41 140	78 631	83 043	86 574	104 931	108 621	112 833
Eksport	1 444	4 976	6 320	7 436	7 479	7 854	6 974	6 812
Zatrudnienie (w tys.)	21 438	49 478	63 043	67 852	71 695	75 565	79 81	82 140

Źródło: dane UNCTAD.

Zjawiska pieniężne globalne to szyta na miarę czasów wizytówka finansów nowoczesnych. Imponująca, stale zwiększająca się skala przepływów pieniądza w ujęciu globalnym nie oznacza jednak zaniku operacji finansowych „starych”, o mniejszym zasięgu, reprezentatywnych przede wszystkim dla czasów już minionych. Dlatego, mimo znaczącej roli finansów globalnych, finanse „tradycyjne” pozostają istotnym elementem finansów obecnych czasów.

2.3. Kryterium funkcji finansów

Funkcje finansów to jeden z obszarów rozważań w literaturze przedmiotu.

Musgrave, autor m.in. jednego z najbardziej reprezentatywnych dla współczesnej nauki podręcznika finansów, podzielił funkcje gospodarcze państwa na działania o charakterze stabilizacyjnym, alokacyjnym i dystrybucyjnym [Musgrave 1959]. W ten sam sposób określił, a za nim inni autorzy [Owsiak 2005; Stiglitz 2004], funkcje finansów publicznych. Modyfikacja powołanej klasyfikacji umożliwiła przypisanie prezentowanych cech nie tylko finansom publicznym, ale finansom w całości [Fedorowicz 1993].

Mimo że globalizacja oraz rozwój nowych technologii, o skali i intensywności wcześniej nieznanymi, kształtują oblicze gospodarki świata już kolejne dziesięciolecie, w wielu aspektach w sposób rewolucyjny istota funkcji finansów nie zmieniła się. Powołana klasyfikacja, przyjęta znacznie wcześniej niż wystąpienie wspomnianych przemian, mimo wyraźnych zmian w otoczeniu gospodarczym, pozostaje aktualna (zob. tab. 5). Celem funkcji stabilizacyjnej, mimo nastania epoki nowoczesnych finansów, nie przestaje być, najogólniej, optymalizowanie warunków stałego i zrównoważonego wzrostu gospodarczego, tak jak funkcji alokacyjnej – zapewnienie odpowiedniej relacji dostarczanych społeczeństwu dóbr prywatnych i dóbr publicznych, a funkcji dystrybucyjnej/redystrybucyjnej – wtórny podział PKB prowadzony

Tabela 5. Funkcje finansów według Musgrave'a a epoka finansów nowoczesnych

Wyszczególnienie	Przed nastaniem epoki finansów nowoczesnych	W epoce finansów nowoczesnych
Funkcja stabilizacyjna	aktualna	aktualna
Funkcja alokacyjna	aktualna	aktualna
Funkcja dystrybucyjna	aktualna	aktualna

Źródło: opracowanie własne.

z uwzględnieniem indywidualnej sytuacji poszczególnych uczestników rynku, a więc inaczej niż w wypadku podziału dokonującego się poprzez mechanizm rynkowy.

W epoce finansów nowoczesnych, mimo istotnych zmian w otoczeniu, finanse pełnią te same, historycznie ukształtowane funkcje, jak przed nastaniem tej epoki.

2.4. Kryterium przedmiotu finansowania

W literaturze przedmiotu podejmowany jest temat podziału finansów według kryterium przedmiotowego. Nie wszyscy autorzy dokonują podziału w ten sam sposób. Jedna z możliwych i zarazem powszechnie prezentowanych klasyfikacji prowadzi do wyodrębnienia zjawisk finansowych rynkowych oraz zjawisk finansowych nierynkowych.

Przepływy strumieni pieniężnych rynkowych (wpływów i wydatków) reguluje mechanizm rynkowy, podczas gdy przepływy nierynkowe mają charakter uznaniowy. Prezentowany, już „klasyczny” podział zjawisk pieniężnych nie poddaje się zmianom niesionym przez globalizację i rozwój zaawansowanych technologii.

Niniejszym proponuje się ujęcie zakresu przedmiotowego finansów w odmienny od powołanego sposób, polegające na próbie zdefiniowania struktury przedmiotowej finansów ze względu na rodzaj działalności, na finansowanie której są pozyskiwane środki. I tak zjawiska pieniężne występujące w zakresie działalności prowadzonej z wykorzystaniem zaawansowanych technologii pozwalają wyodrębnić branżę innowacyjną, zaawansowaną technologicznie, jako odrębny segment rynku finansowego, nabierający w dobie nowoczesnych finansów coraz większego znaczenia i o ciągle dużym potencjale wzrostu. Upowszechnienie dostępu do zaawansowanych technologii jest bowiem postrzegane jako warunek rozwoju świata w sposób przyjazny dla środowiska (*Sustainable Development Goals – SDG*) [UNCTAD 2017]. Tymczasem w licznych strategiach rozwoju cyfryzacji kwestia potrzeb inwestycyjnych jest pomijana lub traktowana bardzo ogólnie. Mniej niż 25% tego rodzaju opracowań zawiera szczegółowe informacje o potrzebach w zakresie infrastruktury. Zastanawiające, że powołane strategie rzadko powstają przy zaangażowaniu agencji zajmujących się promowaniem inwestycji (*Investment Promote Agencies – IPA*).

Stosując kryterium przeznaczenia kapitału, strumienie pieniądza związane z finansowaniem SDG można wydzielić jako odrębną kategorię w strukturze przedmiotowej finansów.

W świecie obserwuje się aktualnie dynamiczny rozwój rynkowych polityk oraz narzędzi ukierunkowanych na promowanie przedsięwzięć przyjaznych dla środowiska oraz wspieranie zadań w ramach SDG. Inicjatywa w tworzeniu właściwego instrumentarium leży po stronie giełd papierów wartościowych oraz ich regulatorów, które przy silnym wsparciu innych uczestników rynku, takich jak np. inwestorzy instytucjonalni, poprzez nowe produkty i usługi oraz wspomaganie promocji nowych standardów rynkowych, mogą w unikatowy sposób oddziaływać na inwestorów i podmioty prowadzące działalność gospodarczą [UNCTAD 2017], kształtując w ten sposób oblicze rynków finansowych.

Tabela 6. Narzędzia wsparcia rozwoju cyfryzacji przez inwestorów prywatnych w % (występowanie w liczbie istniejących strategii)

Wyszczególnienie	Cyfryzacja	Infrastruktura szerokopasmowa
Ramy regulacyjne	69	62
Zachęty (fiskalne, finansowe, gwarancje)	61	57
Normy (<i>standards</i>)	14	51
Ułatwienia (<i>facilities</i>)	41	41
Klasy, inkubatory	39	13
Inicjatywy IPA (<i>Investment Promotion Agency</i>)	2	4
Inne	4	7

Źródło: [UNCTAD 2017].

SDG to relatywnie młoda kategoria, wymagająca ogromnych nakładów, znacznie przewyższających dostępne środki publiczne, np. sam koszt upowszechnienia sieci telefonii komórkowej trzeciej generacji (3G) tylko w krajach rozwijających się, co jest warunkiem osiągnięcia celów sformułowanych w ramach SDG, to, według szacunków UNCTAD, 100 bilionów dolarów. Ze względu na rangę planowanych przedsięwzięć SDG⁴ konieczne jest zaangażowanie w ich realizację kapitału prywatnego na wcześniej niespotykaną skalę, co jest rozwiązaniem innowacyjnym, doskonale wpisującym się w architekturę finansów nowoczesnych. W tabeli 6 zostały przedstawione narzędzia (*policies*) służące zainteresowaniu prywatnych inwestorów uczestnictwem w rozwoju technologii cyfrowych.

⁴ SDG zajmują drugą pozycję na liście przykładowych standardów globalnych w zakresie inwestycji, zob.: [Transforming our World...].

2.5. Kryterium podmiotu finansowania

Kryterium podmiotowe podziału finansów od długiego czasu pozwala wskazać różne grupy zjawisk finansowych wyodrębnione ze względu na zróżnicowaną specyfikę podmiotów prowadzących działalność. W ramach tak dokonanego podziału z reguły wyróżnia się finanse przedsiębiorstw, finanse gospodarstw domowych, finanse publiczne oraz – najogólniej – finanse instytucji finansowych [Ostaszewski (red.) 2006; Marecki (red.) 2008]. Powołana struktura podmiotowa rynków finansowych od lat pozostaje w zasadzie taka sama (zob. tab. 7).

Tabela 7. „Tradycyjna” struktura podmiotowa finansów a epoka finansów nowoczesnych

Wyszczególnienie	Przed nastaniem epoki finansów nowoczesnych	W epoce finansów nowoczesnych
Finanse przedsiębiorstw	obecne	obecne
Finanse gospodarstw domowych	obecne	obecne
Finanse publiczne	obecne	obecne
Finanse instytucji finansowych	obecne	obecne

Źródło: opracowanie własne.

Pod wpływem zmian w otoczeniu, przede wszystkim nowych technologii, w znacznym zakresie zmieniły się natomiast same podmioty. Jednostki, których działalność jest związana z wykorzystaniem tych technologii, stanowią w strukturze podmiotowej finansów grupę wcześniej nieidentyfikowaną, co pozwala przedstawić podział podmiotowy finansów w sposób zaprezentowany w tab. 8. Wśród podmiotów zaawansowanych technologicznie dynamicznie zwiększającą się grupę stanowią jednostki, które stosują nowoczesne technologie informatyczne w zakresie innowacyjnych usług finansowych⁵. Zmienia się również charakter relacji uczestników rynku finansowego, gdyż globalizacja prowadzi do zacieśniania powiązań między nimi i współzależności, które, obok dostępu do nowych technologii, są także wcześ-

Tabela 8. Struktura podmiotowa finansów według kryterium wykorzystania nowoczesnych technologii

Wyszczególnienie	Przed nastaniem epoki finansów nowoczesnych	W epoce finansów nowoczesnych
Podmioty stosujące nowoczesne technologie	nieznane	obecne

Źródło: opracowanie własne.

⁵ W Polsce, w odpowiedzi na dynamiczne zmiany technologiczne na rynku usług finansowych, w styczniu 2017 r. podjął pracę Zespół Roboczy ds. Rozwoju Innowacji Finansowych (FinTech), powołany z inicjatywy Urzędu Komisji Nadzoru Finansowego, Ministerstwa Finansów i Ministerstwa Rozwoju.

niej nieznanym wyróżnikiem struktury podmiotowej obecnych czasów – rozwojowi gospodarki globalnej, jak już wspomniano (zob. p. 2.2) towarzyszy wyraźna ekspansja i zwiększające się znaczenie podmiotów ponadnarodowych. Mimo obserwowanych zjawisk podmiotowy podział rynku zaproponowany przez Musgrave’a wiele lat temu pozostaje aktualny.

2.6. Kryterium technologii

Coraz szersze wykorzystanie nowoczesnych technologii informacyjnych oraz zwiększające się znaczenie w gospodarce globalnej ponadnarodowych korporacji to wiodące przyczyny ogromnych zmian w ruchu strumieni pieniądza i funkcjonowaniu rynków finansowych. W świecie współczesnych finansów innowacyjność to jeden z głównych sposobów osiągnięcia przewagi konkurencyjnej [KNF 2017].

Dokonujący się od kilku dziesięcioleci postęp technologiczny, intensywny zwłaszcza w ostatnich latach, zrewolucjonizował format finansów w wielu aspektach, mimo że inne pozostają od lat takie same. Zmieniła się przede wszystkim dostępność rynków finansowych, która stała się w zasadzie nieograniczona, a odległości między poszczególnymi rynkami narodowymi i podmiotami na nich występującymi uległy skróceniu, choćby dlatego, że rynki (i ich uczestnicy) są dostępne już nie tylko z komputerów stacjonarnych, ale także urządzeń przenośnych, w tym smartfonów, a więc praktycznie z każdego punktu na świecie i w każdej chwili.

Rozwój społeczeństwa informacyjnego przyniósł ponadto w funkcjonowaniu finansów daleko idące zmiany, m.in. w zakresie technologii dostarczania usług. W bankowości na przykład tradycyjne miejsca kontaktu z klientem – placówki bankowe, są zastępowane przez wirtualne centra obsługi, w których wykwalifikowanego pracownika zastępuje awatar, pełniący funkcję doradcy, wyposażony w wiedzę i umiejętność obsługi w zakresie pełnej gamy produktów, jednocześnie mówiący wieloma językami.

Kolejna epokowa zmiana dotyczy sposobu płatności, do realizacji których, obok tradycyjnych walut, mogą służyć środki pozbawione postaci materialnej – kryptowaluty, takie jak bitcoin, najbardziej znany, WebMoney, uKash czy PerfectMoney. Wprowadzenie nowej generacji środków płatniczych wymusiło z kolei wprowadzenie innych sposobów uwierzytelniania partnerów transakcji niż tradycyjny system bankowy, a mianowicie *blockchain*, który jest – najogólniej – bazą danych bez scentralizowanego miejsca ich przechowywania, służącą do księgowania poszczególnych transakcji lub zapisów księgowych, zakodowaną za pomocą algorytmów kryptograficznych.

Zasygnalizowane okoliczności, choć to tylko niektóre z nowinek obserwowanych na rynkach finansowych obecnych czasów⁶, dają wyobrażenie o intensywności zmian dokonujących się w zakresie stosowanych technologii i ich wpływie na sposób funkcjonowania zjawisk pieniężnych we współczesnym świecie.

⁶ Charakter opracowania zmusza do ograniczonego zakresu i związanej formy wypowiedzi.

3. Zakończenie

Finanse, choć są dyscypliną nauki relatywnie młodą, to jednak na tyle dojrzałą, aby możliwe było wskazanie elementów ich charakterystyki zasługujących, ze względu na czas występowania i utrwalenie, na miano tradycyjnych czy klasycznych.

Globalizacja i postęp technologiczny to procesy o dużej sile oddziaływania na społeczność i gospodarkę świata. Naturalne zatem, że ich następstwa są dostrzegalne również w sferze zjawisk pieniężnych. Niektóre zmiany są widoczne gołym okiem i stały się atrybutem finansów obecnych czasów. Należy do nich zaliczyć przede wszystkim wzrost znaczenia operacji o zasięgu globalnym, a także wykorzystanie na coraz większą skalę nowoczesnych technologii, które wywołało rewolucyjne wręcz zmiany, m.in. w zakresie obsługi klientów. Tak więc finanse nowoczesne to nade wszystko finanse o zasięgu ogólnoswiatowym oraz zaawansowane technologicznie, które to cechy są zupełnie nowe. Stosowanie na rynkach finansowych nowoczesnych technologii pozwala na pewną modyfikację klasyfikacji zjawisk finansowych w ujęciu zarówno podmiotowym, jak i przedmiotowym. W obu przypadkach możliwe staje się nieco szersze przedstawienie struktury finansów poprzez wyodrębnienie strumieni pieniędzy obsługujących działalność związaną z branżą zaawansowanych technologii. Trzeba jednak wyraźnie podkreślić, że tradycyjna klasyfikacja nie traci aktualności, podobnie jak niezmienione pozostają funkcje finansów.

Powyższe uprawnia do sformułowania następującej opinii: wśród cech charakteryzujących finanse nowoczesne występują cechy nowe, swoiste atrybuty nowoczesności, stanowiące o odrębności finansów epoki współczesnej na tle wcześniejszych okresów, oraz cechy „stare”, te same od lat, utrwalone tradycją, składające się na istotę finansów w długim okresie. Skojarzenie tych pierwszych z pojęciem „finanse nowoczesne” jest odruchowe, niemal intuicyjne, tych drugich, równie istotnych – już nie zawsze.

Literatura

- Fedorowicz Z., 1993, *Podstawy teorii finansów*, Poltext, Warszawa.
- KNF, 2017, *Raport z prac Zespołu Roboczego ds. Rozwoju Innowacji Finansowych (FinTech)*.
- Marecki K. (red.), 2008, *Podstawy finansów*, PWE, Warszawa.
- Musgrave R.A., 1959, *The Theory of Public Finance*, McGraw-Hill, New York.
- Ostaszewski J. (red.), 2006, *Finanse*, Difin, Warszawa.
- Owsiak S., 2005, *Finanse publiczne. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Rybiński K., 2006, *Globalizacja a rynki finansowe*, Akademia Ekonomiczna w Krakowie, Kraków.
- Słownik języka polskiego PWN*, 2003, PWN, Warszawa.
- Stiglitz J.E., 2004, *Ekonomia sektora publicznego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- The New International Webster's Comprehensive Dictionary of the English Language*, 2003, Columbia.
- Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*, 2017, GA Res 70/1, UN GAOR, 70th sess, UN Doc A/RES/70/1 (25 September 2015).
- UNCTAD, 1990-2017, *World Investment Report*, www.unctad.org (kwiecień 2018).
- UNCTAD, 2017, *World Investment Report 2017. Investment and the Digital Economy*, s. XIII-XIV, http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2017_en.pdf (kwiecień 2018).